

ИЖТИМОЙИ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

1-МАХСУС СОН

ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ
СПЕЦИАЛЬНЫЙ НОМЕР-1

JOURNAL OF SOCIAL STUDIES
SPECIAL ISSUE-1

ИЖТИМОЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ | JOURNAL OF SOCIAL STUDIES

№SI-1 (2026) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9556-2026-SI-1>

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Сеитов Азамат Пулатович
доктор социологических наук (DSc), профессор

Бош муҳаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Сабилова Умида Фархадовна
доктор социологических наук (DSc)

ТАҲРИРИЙ МАСЛАҲАТ КЕНГАШИ | РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ | EDITORIAL BOARD:

22.00.01-Социология назарияси, методологияси ва тарихи. Социологик тадқиқотлар усуллари.

Теория, методология и история социологии. Методы социологических исследований.

Theory, methodology and history of sociology. Methods of sociological research.

Бекмурадов Мансур Бобомурадович
доктор социологических наук, профессор (Узбекистан)
Каланов Комил Куллахматович
кандидат социологических наук, профессор (Узбекистан)
Убайдуллаева Раиса Турсуновна
доктор социологических наук, доцент (Узбекистан)
Негматова Шахзода Шухратовна
доктор философских наук, профессор (Узбекистан)
Шайылдаева Асель Кокоевна
кандидат социологических наук (Кыргызстан)

Исмаилов Алишер Агзамович
доктор экономических наук, (Узбекистан)
Щепилова Галина Германовна
доктор философских наук, профессор (Россия)
Рожанский Михаил Яковлевич
кандидат философских наук (Россия)
Маматов Нормурат
доктор философских наук, профессор (Узбекистан)
Бурнашев Рустам Ренатович
кандидат философских наук, профессор (Казахстан)

22.00.02-Ижтимоий тузилиш, ижтимоий институтлар ва турмуш тарзи

Социальные структуры, социальные институты и образ жизни

Social structures, social institutions and way of life

Умаров Абсалом Адилевич
доктор социологических наук, профессор (Узбекистан)
Холбеков Абдуғани Жуманазарович
доктор социологических наук, профессор (Узбекистан)
Шайхисламов Рафаэль Бадретдинович
доктор социологических наук, профессор (Россия)
Акулич Мария Михайловна
доктор социологических наук, профессор (Россия)

Антонио Алонсо Марсос
доктор политических наук, профессор (Испания)
Фадеева Любовь Александровна
доктор социологических наук, профессор (Россия)
Виктор Агаджаньян
доктор философии по социологическим наукам,
профессор (США)
Абдулазизов Абдулвоҳид Хабибуллоевич
кандидат социологических наук, доцент (Узбекистан)

22.00.03-Ижтимоий онг ва ижтимоий жараёнлар социологияси.

Социология социального сознания и социального процесса.

Sociology of social consciousness and social process

Аликариев Нуритдин Сапаркариевич
доктор экономических наук, профессор (Узбекистан)
Матибаев Тасполат Балтабаевич
доктор социологических наук, профессор (Узбекистан)
Николов Стефан
доктор философии по социологическим наукам, (Болгария)

Мирзахмедов Абдирашид Мамасидикович
доктор философских наук, профессор (Узбекистан)
Ли Ци
доктор исторических наук, профессор (Китай)
Сухомлинова Марина Валерьяновна
доктор социологических наук, профессор (Россия)

www.tadqiqot.uz решаёт задачи, предусмотренные Стратегией Узбекистана 2030, направленные на развитие науки за счёт внедрения достижений научных исследований учёных и служащих их признанию в международном научном сообществе. Так, каждой статье, опубликованной в журнале, присваивается номер DOI (Crossref). Журналы включены в международные индексные базы данных. Входит в список журналов ВАК Узбекистана.

22.00.01-Социология назарияси, методологияси ва тарихи. Социологик тадқиқотлар усуллари.
Теория, методология и история социологии. Методы социологических исследований.
Theory, methodology and history of sociology. Methods of sociological research.

Пармонов Фарход Ярашевич
доктор социологических наук, доцент (Узбекистан)
Жусубалиев Абдиқайым Рысбаевич
кандидат социологических наук, доцент (Кыргызстан)
Алимухамедова Нодира Ядгаровна
доктор философии по философским наукам (Узбекистан)
Каланова Сабохат Мурадовна
доктор философии по социологическим наукам,
доцент (Узбекистан)

Камалова Хатира Сабыровна
кандидат социологических наук, доцент (Узбекистан)
Тагиева Гулсум Гафуровна
доктор философии по социологическим наукам (Узбекистан)
Ахмедова Феруза Медетовна
доктор философии по социологическим наукам (PhD)
(Узбекистан)
Рахимбаева Дилбархон Абдулхамитовна
кандидат философских наук, доцент (Узбекистан)

22.00.02-Ижтимоий тузилиш, ижтимоий институтлар ва турмуш тарзи
Социальные структуры, социальные институты и образ жизни
Social structures, social institutions and way of life

Аликариева Аълохон Нуриддиновна
доктор социологических наук, доцент (Узбекистан)
Зайтов Элёр Холмаматович
доктор философии по социологическим наукам,
доцент (Узбекистан)
Уразалиева Гулшода Бекпұлатовна
кандидат социологических наук, доцент (Узбекистан)

Жиянмуратова Гулноз Шербутаевна
доктор философии по социологическим наукам,
доцент (Узбекистан)
Мирзахмедов Хуршид Абдирашидович
доктор философии по социологическим наукам,
и.о. профессор (Узбекистан)
Қаюмов Қахрамон Нозимжонович
доктор философии по социологическим наукам (Узбекистан)

22.00.03-Ижтимоий онг ва ижтимоий жараёнлар социологияси.
Социология социального сознания и социального процесса.
Sociology of social consciousness and social process

Сеитова Зухрагон Пиржановна
доктор социологических наук, доцент (Узбекистан)
Абдуллаев Акмал Гадаймурадович
доктор социологических наук, доцент (Узбекистан)
Доспанова Дилара Уракбаевна
кандидат филологических наук, доцент (Узбекистан)

Каримов Бобир Шаропович
доктор социологических наук, доцент (Узбекистан)
Якубов Ильдар Харрасович
кандидат политических наук, доцент (Узбекистан)
Абдухалилов Абдулло Абдухамитович
доктор социологических наук, доцент (Узбекистан)

Page Maker | Верстка | Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

МАҚОЛАДА КЕЛТИРИЛГАН ДАЛИЛЛАРНИНГ ТЎҒРИЛИГИ УЧУН МУАЛЛИФ МАСЪУЛДИР | АВТОР НЕСЕТ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА ДОСТОВЕРНОСТЬ ФАКТОВ ИЗЛОЖЕННЫХ В СТАТЬЕ

МУНДАРИЖА | СОДЕРЖАНИЕ | CONTENT

1. Сеитов А.П. СОЦИОЛОГИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ ДИАЛОГА МЕЖДУ ОБЩЕСТВОМ И ГОСУДАРСТВОМ.....	5
2. Rasulov Abdimumin O'ZBEKISTONDA PSIXODIAGNOSTIKA METODIKALARINING TATBIQ ETISH TARIXI..	8
3. Xusanova Xayriniso, Kamilov Farxod G'ARB DAVLATLARIDA AHOLINI IJTIMOY HIMOYALASHNING KONSEPTUAL VA INSTITUTSIONAL ASOSLARI.....	16
4. Hojiyev Zavqiddin INNOVATSION TA'LIM KLASITERI MAMLAKATNI IJTIMOY-IQTISODIY RIVOJLANTIRISH OMILI SIFATIDA: SOTSIOLOGIK TAHLIL.....	24
5. Yunusov Alisher YANGI O'ZBEKISTONDA YOSHLAR QATLAMI: SOTSIOLOGIK TAHLIL.....	33
6. Kadirova Xalima GLOBALASHUV SHAROITIDA MEDIA TA'LIM VA MEDIA SAVODXONLIKNING IJTIMOY AHAMIYATI.....	40
7. Abdikadirova Nigora RAQAMLASHTIRISH VA RAQAMLI TA'LIMNING INSON SALOHİYATIGA TA'SIRI.....	46
8. Ким Лариса ВИРТУАЛЬНАЯ СОЦИОСФЕРА: ТРАНСФОРМАЦИЯ СТРУКТУРЫ И КУЛЬТУРЫ УЗБЕКСКОГО ОБЩЕСТВА.....	53
9. Islambaev Ravshan QORAQALPOG'ISTONDA YOSHLAR NORASMIY BANDLIK DINAMIKASINING IJTIMOY-IQTISODIY OMILLARI.....	60
10. Eshmanova Iroda O'ZBEK YOSHLARINING XITOIY XALQ RESPUBLIKASIDAGI MOSLASHUV JARAYONLARI.....	67
11. Ravshanbekova Xurshidabonu YANGI O'ZBEKISTONDA XALQ QABULXONALAR EVALUTSIYASINI TADQIQ ETISHNING NAZARIY-METODOLOGIK JIATLARI.....	74
12. Mirjavxarova Farida YOSHALARINING HARBIY-PROFESSIONAL ORIENTATSIYAGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR.....	81
13. Boboyev Sherzod O'ZBEKISTONDA XAYRIYA AMALIYOTINING TARIXIY-RETROSPEKTIV TAHLILI.....	90
14. Anorboyeva Marifat YANGI O'ZBEKISTONDA URBANIZATSIYA JARAYONLARIGA DOIR NORMATIV-HUQUQIY HUJJATLARNING KONTENT TAHLILI.....	98
15. Yaxshiliqova Dildora NOGIRONLIGI BO'LGAN YOSHLARNING SOTSIAL MOBILLIK JARAYONLARIGA DOIR YONDASHUVLARNING NAZARIY TAHLILI.....	105
16. Nuralimova Gulsinoy AHOLINING ZAIF QATLAMLARIGA KO'RSATILADIGAN IJTIMOY XIZMATLAR SIFATINI OSHIRISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR.....	113
17. Mirzaaaliyeva Aziza SUN'IY INTELLEKT ASOSIDA IJTIMOY-SIYOSIY TAHLILNING NAZARIY MUAMMOLARI.....	119

ИЖТИМОЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ | JOURNAL OF SOCIAL STUDIES

Yaxshiliqova Dildora,

O'zbekiston jurnalistika va ommaviy
kommunikatsiyalar Universiteti magistranti
e-mail: yaxshiliqovadildora2@gmail.com.

NOGIRONLIGI BO'LGAN YOSHLARNING SOTSIAL MOBILLIK JARAYONLARIGA DOIR YONDASHUVLARNING NAZARIY TAHLILI

<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.21980654>

ANNOTATSIYA

Maqolada nogironligi bo'lgan yoshlarning sotsial mobillik jarayonlaridagi ishtirokiga doir nazariyalar tahlili yoritilib, unda nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyatdagi sotsial maqomini belgilovchi ijtimoiy rollar, stigma va stereotiplarga doir yondashuvlar nazariy tahlil qilinadi. Shuningdek, G'arb olimlaridan V.Volfensbergning Normallashtirish kontseptsiiyasi, I.Xoffmanning Stigma nazariyasi hamda O'zbekistonlik olimlaridan M.Ganiyeva, N.Latipova, M.Usmonova, D.Qosimova, F.Qodirovalarning metodikasi, ijtimoiy himoya tizimiga oid va integratsiya masalalariga doir qarashlari ko'rib chiqiladi. Maqolada nogironligi bo'lgan yoshlarning ta'lim, mehnat bozori va jamoat hayotidagi faolligiga ta'sir etuvchi omillar ham nazariy jihatdan asoslab beriladi. Shuningdek, sotsial mobillik jarayonlarida mavjud institutsional va madaniy to'siqlarning mazmuni ochib beriladi. Shu orqali nogironligi bo'lgan yoshlarning jamiyatdagi muvaffaqiyatli ishtirokini ta'minlovchi amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: sotsial mobillik, ijtimoiy rol, stigma, stereotip, ijtimoiy xizmat, nogironligi bo'lgan shaxs, sotsiologiya, psixologiya, mehnatga layoqatsizlik, psixologik o'zgarish, individual, ijtimoiy maqom, ruhiy kasallik, nogironligi bo'lgan bolalar.

Якшиликова Дилдора,

магистрант Университета журналистики
и массовых коммуникаций Узбекистана
e-mail: yaxshiliqovadildora2@gmail.com

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПОДХОДОВ К ПРОЦЕССАМ СОЦИАЛЬНОЙ МОБИЛЬНОСТИ МОЛОДЕЖИ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются теории участия молодых людей с инвалидностью в процессах социальной мобильности, а также теоретически рассматриваются подходы к социальным ролям, стигмам и стереотипам, определяющим социальный статус людей с инвалидностью в обществе. Рассматриваются также взгляды западных ученых В.Вольфенсберга на концепцию нормализации, теории стигмы И.Хоффмана и узбекских ученых М.Ганиевой, Н.Латиповой, М.Усмоновой, Д.Косимовой, Ф.Кадировой на методологию, систему социальной защиты и вопросы интеграции. В статье также теоретически обосновываются факторы, влияющие на активность молодых людей с инвалидностью в образовании, на рынке труда и в общественной

жизни. Раскрывается содержание институциональных и культурных барьеров, существующих в процессах социальной мобильности. На основе этого разработаны практические рекомендации по обеспечению успешного участия молодых людей с инвалидностью в обществе.

Ключевые слова: социальная мобильность, социальная роль, стигма, стереотип, социальные услуги, человек с инвалидностью, социология, психология, инвалидность, психологические изменения, индивидуум, социальный статус, психическое заболевание, дети с инвалидностью.

Yakshilikova Dildora,

Master's student at the University of journalism
and mass communications of Uzbekistan
e-mail: yaxshiliqovadildora2@gmail.com.

THEORETICAL ANALYSIS OF APPROACHES TO THE PROCESSES OF SOCIAL MOBILITY OF YOUTH WITH DISABILITIES

ABSTRACT

This article analyzes theories of the participation of young people with disabilities in social mobility processes and theoretically examines approaches to social roles, stigmas, and stereotypes that determine the social status of people with disabilities in society. It also considers the views of Western scholars such as V. Wolfensberg on the concept of normalization, I. Hoffman's stigma theory, and Uzbek scholars M. Ganieva, N. Latipova, M. Usmonova, D. Kosimova, and F. Kadirova on methodology, the social protection system, and integration issues. The article also provides a theoretical justification for the factors influencing the activity of young people with disabilities in education, the labor market, and public life. It reveals the institutional and cultural barriers that exist in social mobility processes. Based on these findings, practical recommendations for ensuring the successful participation of young people with disabilities in society are developed.

Key words: social mobility, social role, stigma, stereotype, social services, person with disabilities, sociology, psychology, disability, psychological changes, individual, social status, mental illness, children with disabilities.

KIRISH

Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, yer yuzida 1 milliarddan ortiq imkoniyati cheklangan shaxslar istiqomat qilmoqda. Bu dunyo aholisining 15 foizini va ularning 100 millionini esa bolalar tashkil qiladi. Mutaxassislar fikricha, aholining keksayib borayotgani va surunkali kasalliklarning ortib borayotgani ham nogironlar sonining ko'payishiga sabab bo'lmoqda. Bu borada rivojlanayotgan mamlakatlarning ko'rsatkichlari ancha yuqori bo'lib, jumladan BMT taraqqiyot dasturiga ko'ra, nogironlarning 80 foizi rivojlanayotgan mamlakatlarda yashaydi [1].

Hozirga vaqtda O'zbekiston aholisining esa 2,14%i nogironligi bor shaxslar deb qayd etilgan, bu raqamlarda taxminan 740 ming nafardan ortiqni tashkil etadi. Hozirga vaqtda O'zbekiston aholisining 2,14% nogironligi bor shaxslar sifatida qayd etilgan. Nogironlik bo'yicha to'g'ri va ishonchli ma'lumotlar nogironligi bo'lgan shaxslarni hayotda nogironligi bo'lmagan shaxslar bilan teng holatda ishtirokini ta'minlash uchun Jahon mamlakatlarida nogironligi bo'lgan yoshlarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga jalb etish va davlatning ijtimoiy siyosatni yanada samarali bo'lishiga e'tibor ortib bormoqda.

Bu jarayon, avvalo, BMTning inklyuziv rivojlanish konsepsiyasining ustuvor yo'nalish sifatida shakllanayotgani, mehnat bozori institutlarini teng imkoniyatlar tamoyili asosida qayta ko'rib chiqish, shuningdek, davlatning ijtimoiy himoya funksiyalarini modernizatsiya qilish zarurati bilan izohlanadi. nogironligi bo'lgan yoshlarning iqtisodiy faolligini rag'batlantirish, ijtimoiy adolatni ta'minlash, jamiyatning umumiy inson kapitali zaxirasini yanada oshiradi, iqtisodiy o'sish barqarorligini ta'minlash masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, nogironligi bo'lgan

yoshlarning sotsial mobilligini ta'minlash, sotsial stratifikatsiyadagi tengsizliklarni bir-biriga yaqinlashtirish masalasini ilmiy tahlil qilish va sotsiologik tadqiqotlarni amalga oshirish ham dolzarbligi [2].

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqot natijasida nogironligi bo'lgan yoshlarning sotsial mobilligiga ta'sir qiluvchi omillar, mavjud to'siqlar hamda ularni bartaraf etishga qaratilgan institutsional va sotsial mexanizmlar bo'yicha ilmiy xulosalar ishlab chiqildi. Tadqiqot davomida shakllantirilgan nazariy yondashuvlar nogironlikni ijtimoiy model asosida tahlil qilish, sotsial, madaniy va iqtisodiy kapital darajasining mobillikka ta'sirini o'rganish, shuningdek, xizmatlar tizimining samaradorligini baholash imkonini berdi. ijtimoiy ish, sotsiologiya, psixologiya va davlat boshqaruvi yo'nalishlari bo'yicha tahsil olayotgan talabalarning amaliy mashg'ulotlari va nazariy darslarida qo'llanishi mumkin.

Xususan, "Nogironlik sotsiologiyasi", "Sotsial himoya tizimi", "Inkluziv ta'lim", "Sotsial ish texnologiyalari" kabi fanlarning o'quv dasturlarini boyitishda mazkur tadqiqotdan olingan natijalar dolzarb metodik material bo'lib xizmat qiladi.

Nogironligi bo'lgan yoshlarning sotsial mobilligi masalasi zamonaviy sotsiologiya, ijtimoiy ish, nogironlik sotsiologiyasi va inkluziv rivojlanish nazariyalarida muhim o'rin tutadi. Mazkur yo'nalishda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar nogiron yoshlarning jamiyatga integratsiya qilinishi, ijtimoiy jarayonlardagi ishtiroki, ta'lim, mehnat bozori va kommunikativ resurslardan foydalanish imkoniyatlarini belgilab beruvchi omillarni yoritadi. Klassik sotsiologlardan T.Parsons, R.Merton, P.Sorokin, E.Giddens, T.Lukman, kabi olimlar sotsial struktura, imkoniyatlarga kirish, resurslardan foydalanish, sotsial tengsizlik va mobillikning nazariy asoslarini ishlab chiqqan.

E.Giddensning strukturatsiya nazariyasi nogiron yoshlarning imkoniyatlari jamiyatdagi institutsional sharoitlar bilan bevosita bog'liqligini ko'rsatadi. Nogironlik sotsiologiyasi bo'yicha yirik tadqiqotchilar – M.Oliver, L.Barton va M.Barnes nogironlikning tibbiy emas, balki ijtimoiy modelini ilgari surib, shaxsning cheklanishi uning tanasidan emas, balki ijtimoiy muhitdagi to'siqlardan kelib chiqishini ilmiy isbotlagan. Ularning ishlarida ayniqsa nogiron yoshlar uchun ijtimoiy infratuzilma, diskriminatsiya, ta'lim sifati va iqtisodiy integratsiya muammolari chuqur tahlil qilingan.

O'zbekiston olimlarining ishlari orasida M.Bekmurodov, K.Kayumov, A.Abdullayev, A.Abdusalilov, N.Ahmedov kabi tadqiqotchilar nogironligi bo'lgan shaxslarning sotsial himoyasi, ta'lim imkoniyatlari, jamiyatga integratsiyasi, inkluziya siyosati va ijtimoiy xizmatlar tizimi bo'yicha nazariy va amaliy ishlanmalar yaratgan. Ushbu tadqiqotlar nogiron yoshlarning bandligi, resurslardan foydalanishidagi to'siqlar, oilaviy va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimining ahamiyatini tahlil qiladi. Shu jihatlar tadqiqot mavzusining ilmiy ahamiyatini oshiradi hamda mazkur dissertatsiyaning nazariy asoslari, maqsad va vazifalarini belgilab beradi.

ASOSIY QISM

Sotsial mobillik jamiyatda shaxsning ijtimoiy mavqei, ta'lim darajasi, kasbiy holati va iqtisodiy imkoniyatlarining o'zgarishi jarayonini anglatadi. Nogironligi bo'lgan yoshlar uchun sotsial mobillik nafaqat shaxsiy intilishlar bilan, balki jamiyat tomonidan yaratilgan sharoitlar, institutlar va munosabatlar bilan chambarchas bog'liqdir.

Nogironlik masalasi bugungi global jamiyatning eng muhim ijtimoiy, iqtisodiy va huquqiy muammolaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Dunyo bo'yicha millionlab insonlar turli darajadagi jismoniy, psixologik yoki aqliy cheklovlar bilan yashar ekan, ularning hayot sifati, ijtimoiy integratsiyasi va teng imkoniyatlardan foydalanishi har bir davlatning rivojlanish darajasini belgilovchi mezonlardan biri hisoblanadi. Shu bois nogironlikni o'rganish nafaqat akademik ehtiyoj, balki jamiyat taraqqiyoti uchun zarur bo'lgan dolzarb ijtimoiy vazifadir. Nogironlikni o'rganish ijtimoiy adolat, tenglik va inson qadr-qimmatini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy ilmiy yondashuvlar nogironlikni shaxsning cheklovlaridan ko'ra, jamiyatdagi imkoniyatlar yetishmovchiligi sifatida talqin qilishi ushbu muammoni kompleks hal etishning yangi istiqbollari ochmoqda.

Ta'lim, bandlik, sog'liqni saqlash, sotsial xizmatlar, huquqiy himoya va infratuzilmani moslashtirish borasidagi islohotlar nogironligi bo'lgan shaxslar hayot sifatini oshirishning asosiy omillaridir. Shu bilan birga, jamiyat ongini o'zgartirish, stereotiplarni yengish va inklyuziv muhitni shakllantirish – dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, nogironlar uchun yaratilgan sharoitlar nafaqat ushbu toifadagi shaxslarning hayot sifatini yaxshilaydi, balki butun jamiyatning madaniy, iqtisodiy va ma'naviy rivojiga xizmat qiladi. Demak, nogironlik masalasini o'rganish va yechimlar ishlab chiqish jamiyatning barqaror rivojlanishi uchun strategik ahamiyatga ega.

O'zbekiston Respublikasi tomonidan 2021-yil 7-iyun ratifikatsiya qilingan “Nogironlar huquqlari to'g'risida”gi konvensiyada (Nyu-York, 2006-yil 13-dekabr): “O'zbekiston Respublikasi nogironligi bo'lgan shaxslar o'z hayotining barcha sohalarida boshqalar bilan teng ravishda huquq layoqatiga ega ekanligini tan oladi.

O'zbekiston Respublikasi Konvensiya tegishli holatlarda va qonunga muvofiq nogironligi bo'lgan shaxslarning qo'llab-quvvatlashdan foydalanishini hamda qarorlar qabul qilish mexanizmlarini almashtirishni ta'minlash bo'yicha tegishli chora-tadbirlar ko'rishga, shu jumladan nogironligi bo'lgan shaxslarning muomala layoqatini cheklashga yo'l qo'yadi deb tushunganligini ma'lum qiladi”. Konvensiya nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyat hayotida teng huquqli ishtirokini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, nogironligi bo'lgan shaxslarning barcha sohalarida boshqalar bilan huquq layoqatiga va ijtimoiy maqomda teng egaligi tan olinadi, bu esa ularning mustaqil shaxs sifatida shakllanishi va ijtimoiy jarayonlarda faol ishtirok etish imkoniyatini mustahkamlaydi [3].

Mazkur norma sotsiologik nuqtai nazardan nogironligi bo'lgan yoshlarning sotsial mobilligini ta'minlashda huquqiy asos bo'lib xizmat qiladi, chunki ularning ta'lim, bandlik va jamiyat hayotidagi ishtiroki qonuniy jihatdan kafolatlanadi. Bugungi kunda “nogironlik” atamasi juda ko'p turli xil funktsional cheklovlarni o'z ichiga oladi: inson jismoniy, aqliy yoki sensor nuqsonlar, sog'liq yoki ruhiy kasalliklar tufayli nogiron bo'lib qolishi mumkin [4, – B.153].

Nogiron bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirish masalasi XXI asr pedagogika, psixologiya va ijtimoiy fanlarida dolzarb muammolardan biri sifatida e'tirof etiladi. Insoniyat rivojlanishi va global ijtimoiy o'zgarishlar shuni ko'rsatadiki, jamiyatning barqarorligi va madaniy taraqqiyoti uning eng zaif qatlamlari, jumladan, nogiron bolalarning ijtimoiy va madaniy hayotdagi ishtirokiga bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan, nogiron bolalarning integratsiyalashuvi, ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishi, hamda jamiyat bilan uyg'unlashuvi nafaqat psixologik va pedagogik, balki iqtisodiy va madaniy jihatdan ham strategik ahamiyatga ega masala hisoblanadi.

Nogiron bolalarning ijtimoiy moslashuvi deganda, avvalo ularning o'zini anglash, atrof-muhit bilan ijobiy aloqada bo'lish, guruh ichida hamkorlik qilish va jamiyatdagi o'z o'rnini topish jarayoni tushuniladi. Bu jarayon esa faqat ta'lim tizimi orqali emas, balki madaniy va ijtimoiy tadbirlar, sport, ijodiy va interaktiv faoliyatlar orqali ham samarali amalga oshadi. Shu bois, pedagogika va psixologiya olimlari nogiron bolalarning faqat biologik yoki kognitiv rivojlanishiga emas, balki ularning ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirishga alohida e'tibor qaratadilar [5].

1980-yilda Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti nogironlikning xalqaro terminologiyasini ishlab chiqdi. “Buzilish” (“impairment”) – “psixologik yoki anatomik tuzilish yoki funktsiyaning yo'qolishi yoki anomalligi”, “Nogironlik” (“disability”) – “shaxs uchun odatiy chegaralar doirasidagi faoliyatni cheklash yoki qila olmaslik”, “Mehnatga layoqatsizlik” - bu “inson uchun odatiy bo'lgan rolni bajarishni cheklaydigan yoki to'sqinlik qiladigan nogironlik yoki nogironlik tufayli yuzaga kelgan yo'qotish” [6].

Bizningcha, Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti tomonidan ishlab chiqilgan terminologiya nogironlikni faqat tibbiy holat sifatida emas, balki ijtimoiy jarayon sifatida tushunishga imkon beradi. “Buzilish” tushunchasi shaxs organizmidagi jismoniy yoki psixologik o'zgarishlarni bildirsa, bu holat hali insonning jamiyatdagi o'rnini to'liq belgilab bermaydi. “Nogironlik” tushunchasi shaxsning kundalik faoliyatini bajarish imkoniyatlari jamiyat tomonidan yaratilgan sharoitlar bilan cheklanganda yuzaga keladi. Ya'ni, muammo faqat shaxsning holatida emas, balki uni o'rab turgan ijtimoiy muhitda ham namoyon bo'ladi. “Mehnatga layoqatsizlik” esa aynan shu cheklovlarning

ijtimoiy rol bajarishga ta'sirini ifodalaydi. Ushbu terminologiya nogironlikning sotsial mohiyatini ochib beradi va nogironligi bo'lgan yoshlarning ta'lim, mehnat va jamiyat hayotida faol ishtirok etishi ko'p jihatdan ijtimoiy sharoit va munosabatlarga bog'liq ekanini ko'rsatadi. Shu bois, bu yondashuv nogiron yoshlarning sotsial mobilligini tahlil qilishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Akademik V.Volfensberg tomonidan ishlab chiqilgan va 1960-yillarda rivojlantirilgan "normallashtirish" kontseptsiyasiga ko'ra, "g'oyalar va usullar majmui aqliy nuqsonlari bo'lgan odamlarga me'yorga eng yaqin muhitda yashash imkonini beradi", deb ta'kidlangan. "Normallashtirish" atamasi olimlar o'rtasida tushunmovchilikni keltirib chiqardi va noto'g'ri talqin qilina boshladi, buning natijasida V.Volfensberg ijtimoiy ahamiyatiga alohida e'tibor berib, "Ijtimoiy rolni baholash" nazariyasini ishlab chiqdi, ya'ni "Og'ir kasallikka chalingan odamga past yoki salbiy baho (ijtimoiy maqom) berish. U valorizatsiya va revalorizatsiya (ijtimoiy qiymatni qayta tiklash) - ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan rollarni rivojlantirish g'oyalarini qo'llaydi. Ya'ni nogironlik sabab kishining mehnatga yoki muloqotga layoqatsiz bo'lib qolishi uning jamiyatdagi maqomini pasaytirib yuboradi. Terminologiyaning o'zgarishi nogironlarni qadrlash va ularni jamiyatga kiritish g'oyasini kengaytirdi [7, – B. 138].

Demak, V.Volfensbergning "normallashtirish" kontseptsiyasi nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyatdan ajratilmasdan, odatiy ijtimoiy muhitda yashashi va faol bo'lishi zarurligini asoslaydi. Bu yondashuv nogironlikni faqat individual cheklov emas, balki jamiyat munosabati bilan bog'liq holat sifatida tushuntiradi. "normallashtirish" tushunchasining noto'g'ri talqin qilinishi Volfensbergni "ijtimoiy rolni baholash" nazariyasini ishlab chiqishga undadi. Ushbu nazariyaga ko'ra, nogironlik sabab shaxsga past ijtimoiy baho berilishi uning jamiyatdagi maqomini pasaytiradi, aksincha, ijtimoiy ahamiyatga ega rollarni rivojlantirish va shaxsning ijtimoiy qiymatini qayta tiklash uning jamiyatga integratsiyasini kuchaytiradi. terminologiyadagi o'zgarish nogironlarni qadrlash va ularni jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida qabul qilish g'oyasini mustahkamlab, nogiron yoshlarning sotsial mobilligini oshirishga xizmat qiladi.

I.Xoffman ta'kidlashicha, jamiyat "oddiy odam"ga muayyan sifatlarni beradi va agar inson belgilangan me'yor talablariga javob bermasa, u holda u qoralanadi. Tadqiqotchi stigmaning uch turini ajratib ko'rsatadi: "Birinchidan, tana deformatsiyasi har xil jismoniy anomaliyalar mavjudligi (jismoniy nuqson). Ikkinchidan, zaif iroda, nazoratsiz yoki g'ayritabiiy ehtiroslar, yomon yoki qat'iy e'tiqodlar, insofsizlik kabi individual xarakterning kamchiliklari; ular, masalan, ruhiy kasallik, qamoqqa olish, doimiy ish yo'qligi, o'z joniga qasd qilishga urinishlar, radikal siyosiy moyillik, giyohvandlik, alkogolizm, gomoseksuallik faktidan ma'lum bo'ladi. Uchinchisi, irq, millat va dinning umumiy stigmasi mavjud bo'lib, u meros bo'lib o'tishi mumkin va barcha oila a'zolarini qamrab oladi" [8].

Bizningcha, I.Xoffman jamiyatda "oddiy inson" obrazi mavjudligini va bu me'yorlarga mos kelmagan shaxslar stigmalanishini ko'rsatadi. Jamiyat tomonidan belgilangan talablar bajarilmaganda, inson ijtimoiy jihatdan chetlashtiriladi va salbiy baholanadi. Demak, Xoffman stigmani uch asosiy ko'rinishda tushuntiradi: birinchisi, jismoniy nuqsonlar bilan bog'liq stigma; ikkinchisi, shaxsning xulqi va xarakteriga beriladigan salbiy baholar (masalan, ruhiy kasallik, ishsizlik yoki zararli odatlar); uchinchisi esa irq, millat va din bilan bog'liq bo'lib, u ko'pincha merosiy xarakterga ega. Bizningcha, ushbu yondashuv nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyatdagi mavqeini tushunishda muhim bo'lib, stigma ularning ijtimoiy integratsiyasi va sotsial mobilligini cheklovchi asosiy omillardan biri ekanini ko'rsatadi.

I.Xoffman stigma va stereotip o'rtasidagi bog'liqlikning yorqin misolini keltiradi: "Ba'zilar ko'zi ojiz odamga qo'l tekkizishdan va unga o'zini yo'naltirishga yordam berishdan oldin ikkilanishadi, boshqalari esa zaif ko'rishni umumiy nogironlik holati sifatida qabul qilib, ko'zi ojiz odam go'yo yurolmaydigandek uni quchog'iga ko'tarmoqchi bo'lgandek, yoki zaif eshituvchi odamlarga baqirib gapiradilar. Ko'zi ojizlar bilan aloqada bo'lganlar stereotipga asoslangan turli xil g'oyalarga ega bo'lishlari mumkin" [9].

Bizningcha, Xoffman keltirgan misol shuni ko'rsatadiki, odamlar ko'pincha nogironligi bo'lgan shaxslarga qanday munosabatda bo'lishni bilmay qolishadi va bu holat stereotiplardan kelib chiqadi. Ayrimlar yordam berishdan qo'rqadi yoki ikkilanadi, boshqalar esa nogironlikni haddan

tashqari bo'rttirib, shaxsni umuman mustaqil harakat qila olmaydi deb hisoblaydi. Natijada, ko'zi ojiz odamga keragidan ortiq yordam ko'rsatish yoki eshitishida muammo bo'lgan kishiga baqirib gapirish kabi holatlar yuzaga keladi. Demak, bunday stereotiplar yaxshi niyat bilan qilingan bo'lsa ham, aslida nogironligi bo'lgan shaxsning o'zini jamiyatda "boshqacha" yoki "kamroq imkoniyatli" deb his qilishiga olib keladi. Bizningcha, stigma aynan shunday kundalik munosabatlar orqali shakllanadi va nogiron yoshlarning erkin muloqoti, mustaqil hayot kechirishi hamda sotsial mobilligini cheklaydi. Shu sababli jamiyatda nogironlikka nisbatan to'g'ri tushuncha va ongni shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot jarayonida ko'plab adabiyotlarni o'rganganimizda, imkoniyati cheklangan bolalar, ularning rivojlanishi, jamiyatga moslashuvi, ta'lim olishi, salomatligi, kasb egallashi kabi masalalar olimlarimiz tomonidan chuqur o'rganilgan. Jumladan, T.Ahmadaliyev va M.Soliyevala [10].

imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlovchi mutaxassislar uchun imkoniyati cheklangan bolalarga kasb-hunar o'rgatish metodikasini ishlab chiqib, unda alohida ehtiyojga ega bolalarga o'ziga xos yondashuvni qo'llashni tavsiya qilganlar.

Bizningcha, tadqiqot jarayonida o'rganilgan ilmiy adabiyotlar imkoniyati cheklangan bolalarning rivojlanishi, ta'lim olishi, jamiyatga moslashuvi va kasb egallashi masalalari mahalliy olimlar tomonidan yetarlicha yoritilganini ko'rsatadi. Ushbu tadqiqotlarda bolalarning individual ehtiyojlarini hisobga olish muhim omil sifatida qaraladi.

T.Ahmadaliyev va M.Soliyevalarning ishlari imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlovchi mutaxassislar uchun amaliy ahamiyatga ega bo'lib, ular kasb-hunar o'rgatishda har bir bolaning imkoniyati va ehtiyojiga mos yondashuvni qo'llash zarurligini asoslaydi. Bizningcha, bu yondashuv imkoniyati cheklangan bolalarning kelajakda mustaqil hayot kechirishi va ijtimoiy integratsiyasini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

M.X.Mirjamolov o'z asarlarida ko'rish imkoniyati cheklangan bolalarda jismoniy sifatlarni rivojlantirish masalalarini o'rgangan. Jumladan, turli usullar orqali jamiyatga integratsiyalashuvini hamda ijtimoiy moslashuvini asoslab bergan [11, – B.46-49].

Bizningcha, M.X.Mirjamolovning ilmiy ishlari ko'rish imkoniyati cheklangan bolalarning jismoniy rivojlanishi masalasiga qaratilgan bo'lib, bu jarayon ularning jamiyatga moslashuvi bilan bevosita bog'liq holda tahlil qilinadi. Olim turli mashg'ulot va usullar orqali bunday bolalarning jismoniy sifatlarini rivojlantirish ularning ijtimoiy faolligi va o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishini asoslab beradi. Mirjamolov tadqiqotlari ko'rish imkoniyati cheklangan bolalarning jamiyatga integratsiyalashuvi va ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda jismoniy tarbiya va harakat faoliyatining muhim ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi.

F.U.Qodirova imkoniyati cheklangan bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlashning innovatsion texnologiyalarini tahlil qilish orqali imkoniyati cheklangan bolalarni keng imkoniyatlarga ega moslashuvi, ta'lim olishi, salomatligi, kasb egallashi kabi masalalar olimlarimiz tomonidan chuqur o'rganilgan [12, – B.73-79].

Bizningcha, F.U.Qodirovaning tadqiqotlari imkoniyati cheklangan bolalarning salohiyati ko'pincha yetarlicha ochilmayotganini ko'rsatadi. Olim innovatsion yondashuvlar orqali bunday bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlash mumkinligini asoslab, ularning imkoniyatlari keng ekanini ta'kidlaydi. Imkoniyati cheklangan bolalarning jamiyatga muvaffaqiyatli moslashuvida nafaqat zamonaviy texnologiyalar, balki ota-onalar va mutaxassislarning hamkorligi hal qiluvchi ahamiyatga ega.

M.X.Ganiyeva, N.M.Latipovalar [13] M.Usmonova [1, – B.34-48.], D.Qosimova [15] nogironligi bo'lgan insonlar bilan ijtimoiy ish olib borishning o'ziga xosliklari, ular bilan ishlashda muloqot ko'nikmalari, nogironlikning sabab va oqibatlarini, O'zbekistonda keksalar va nogironlarni ijtimoiy himoyalash tizimining tashkiliy-huquqiy muammolarini, nogironlikning tibbiy va ijtimoiy modellarini o'rgananlar.

Bizningcha, M.X.Ganiyeva, N.M.Latipova, M.Usmonova va D.Qosimovanning tadqiqotlari nogironligi bo'lgan shaxslar bilan ijtimoiy ish olib borishda muhim nazariy va amaliy yo'nalishlarni yoritadi. Olimlar nogironlar bilan ishlashda muloqot ko'nikmalari, nogironlikning sabab va

oqibatlarini, shuningdek, O'zbekistonda keksalar va nogironlarni ijtimoiy himoya qilish tizimining tashkiliy-huquqiy muammolarini chuqur tahlil qilganlar.

Bu ishlar nogironligi bo'lgan shaxslar bilan samarali ishlash va ularning ijtimoiy integratsiyasini oshirish uchun zarur bo'lgan asosiy bilim va ko'nikmalarni aniqlashga yordam beradi. Shu bilan birga, tibbiy va ijtimoiy modellarni o'rganish nogironlarni qo'llab-quvvatlash siyosatini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, olib borilgan tahlillar nogironligi bo'lgan yoshlarning sotsial mobilligi ko'p omilli jarayon ekanini ko'rsatdi. Ularning jamiyatda faol ishtirok etishi oila, ta'lim tizimi, mehnat bozori va ijtimoiy siyosatning o'zaro uyg'unligiga bog'liq. Ayniqsa, dastlabki ijtimoiylashuv muhiti bo'lgan oila va keyingi bosqichdagi ta'lim muassasalari shaxsning o'ziga bo'lgan ishonchi va ijtimoiy faolligini shakllantiradi. Shu bilan birga, nogiron yoshlarning jamiyatdagi o'rnini ularning imkoniyatlari bilan emas, balki jamiyat tomonidan yaratilgan sharoit va resurslar bilan belgilanadi. Agar qo'llab-quvvatlovchi mexanizmlar tizimli yo'lga qo'yilsa, ular nafaqat himoyaga muhtoj guruh, balki jamiyat taraqqiyotiga hissa qo'sha oladigan faol ijtimoiy qatlam sifatida namoyon bo'ladi.

Demak, sotsial mobillikni ta'minlash – bu ijtimoiy adolat va teng imkoniyatlar masalasidir. Nogironlik jamiyat tomonidan kasallik sifatida qabul qilinmasligi hamda inson uchun o'z imkoniyatlarini amalga oshirish yo'lida to'siqqa aylanmasligi kerak. Stigmatizatsiya muammosining mohiyati ana shunda. Stigmatizatsiya (yunon tilidan tarjima qilinganda yorliq, tamg'a degan ma'noni anglatadi) – individlarni ajratib qo'yish, yoki ularga "tamg'a bosish", tashqi belgilariga qarab "tuzalmas", "noqis" kabi ijtimoiy yorliqlarni yopishtirish. Stigmatizatsiya natijasida inson boshqalardan ajratib ko'rsatiladi va jamiyatning boshqa a'zolariga qarama-qarshi qo'yiladi. Natijada, inson rasmiy yoki norasmiy tashkiliy tuzilmadan tushib qolishi va marginallar safini to'ldirishi mumkin. Agar stigma individ tomonidan qabul qilinsa, u individ xatti-harakatlarini dasturlashtirish va o'zini o'zi dasturlashga ta'sir ko'rsatuvchi omilga aylanadi.

Adabiyotlar/ Литература/ References:

1. Jahon banki. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/disability>
2. BMT O'zbekiston. URL: <https://www.uz.undp.org/content/uzbekistan/uz/home/presscenter/pressreleases/2021/11/approach-and-practical-tools-in-disability-statistics--data-coll.html>
3. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. URL: <https://lex.uz/docs/-5447413>.
4. Стандартные правила обеспечения равных возможностей для инвалидов приняты резолюцией 48/96 Генеральной Ассамблеи от 20 декабря 1993. – С.153.
5. Yosh olimlar ilmiy-amaliy konferensiyasi. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17098380>.
6. Интернет-сайт "Michigan Disability Rights Coalition"/ Коалиция по правам инвалидов штата Мичиган. URL: <http://www.copower.org/models-of-disability/181-medical-model-of-disability.html>.
7. Карякина П.К. Реформаторские идеи Вульфа Вольфенсбергера в контексте обучения людей с ограниченными возможностями здоровья//Исследования молодых ученых. – М.: Историко-педагогический журнал, 2015. №2. – С. 138.
8. Гофман Ирвинг. Стигма: Заметки об управлении испорченной идентичностью. Часть 1. Стигма и социальная идентичность. Часть 2. Контроль над информацией и социальная идентичность (главы 3-6). Перевод М.С.Добряковой. URL: <http://textarchive.ru/c-2946810.html>.
9. Гофман Ирвинг. Стигма: Заметки об управлении испорченной идентичностью. Часть 1. Стигма и социальная идентичность. Часть 2. Контроль над информацией и социальная идентичность (главы 3-6). Перевод М.С.Добряковой. URL: <http://textarchive.ru/c-2946810.html>.

10. Ахмадалиев Т., Солиева М. Имконияти чекланган болаларга касб-хунар ўргатиш методикаси // Ўқув қўлланма. – Тошкент 2016.
11. Миржамолов М.Х. Кўриш имконияти чекланган болаларда жисмоний сифатларни ривожлантириш услубиёти //Фан-спортга журнали, 2020. – Б.46-49.
12. Қодирова Ф.У. Имконияти чекланган болаларни ижтимоий ҳаётга тайёрлашнинг инновацион технологиялари // Замонавий таълим журнали, 2018. – Б.73-78.
13. Ганиева М.Х., Латипова Н.М. История и теория социальной работы // Методическое пособие. – Ташкент, 2015.
14. Усмонова М. Ўзбекистонда кексалар ва ногиронларни ижтимоий ҳимоялашнинг ташкилий-ҳуқуқий муаммолари: дисс. юридик фанлар номзоди. – Тошкент, 1995. – Б.34-48.
15. Қосимов Д. “Ногиронликнинг тиббий ва ижтимоий моделлари”// Қадрият, 2013. 22 июнь.

ИЖТИМОЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

JOURNAL OF SOCIAL STUDIES

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz

ООО Tadqiqot город Ташкент,

улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,

Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000